

Rafinerije nafte u Rijeci, početak rada Sisačke rafinerije i drugih velikih objekata prije i poslije rata, godinu puštanja u promet prvoga autoputa, te jugoslavenskog i međunarodnog naftovoda (s početkom u Omišlju), svakogodišnju izložbu RAST Yu, izgradnju najvećih brodova na svijetu u Puli; itd. Iz oblasti prometa tu su prva željeznička pruga; prvi aerodrom; prvi autoput; prva elektrificirana željeznička pruga; Titov most — najveći te vrste na svijetu. Iz oblasti zdravstva: prvo presađivanje bubrega u Jugoslaviji, i sl. pothvati jugoslavenskog odnosno još šireg značenja. Naravno, sve su ove primjedbe vezane uz uvjet da opseg Kronologije ostane onakav kakav jest, u suprotnome prvi dio knjige trebalo je radikalno smanjiti ili, pak, proširiti spomenutim sadržajima.

Knjiga će privući pažnju javnosti — i naše, i strane. Veoma afirmirana izdavačka kuća »Motovun« već je objavila — i na više stranih jezika — niz sličnih izdanja, s izvanredno uspelim fotosima, točnije rečeno s pravim malim umjetničkim remek-djelima. Praksa je toga izdavača da svojim fotografijama zadržava samo okvirnu temu ili da, pak, naruči niz slika koje i ne moraju sadržajem striktno pratiti tekst; dovoljno je da ga makar izdaleka ilustriraju, a bitna je kvaliteta samih fotografija. Dovoljno je reći da pojedini sadržaji upravo fasciniraju svojom ljepotom. Uz to, treba naglasiti i neobičnost naslovne omotnice — obično se u dosadašnjim sličnim izdanjima objavljivala neka slika iz unutrašnjosti kopnene Hrvatske ili iz dalmatinskog dijela Primorja SRH. Ovdje je, međutim, objavljena fotografija Rovinja u Istri, snimljena iz neobičnoga mjesta — sa znatne visine. Ta slika ne samo što je uspješni fotografski, tehnički i umjetnički pothvat već je to i svojevrsni povijesni, prekretnički događaj: Rovinj je do rata bio talijansko uporište, a i danas je jedan od jakih centara naših Talijana, pripadnika naše talijanske narodnosti. I taj čin pokazuje zrelost naše zemlje, sadašnjega trenutka i snage društvenog, političkog i nacionalnog razvoja. Već i ta činjenica govori s kakvim je tendencijama Milan Rakovac, i sam Istranin, kretao u ostvarenje ovoga velebnog djela.

Petar Strčić

OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ, *Radnički saveti u Beogradu 1949—1953, Istarski arhiv, Beograd 1983, 145 str.*

Sustavnije istraživanje poslijeratnog razdoblja, započeto u jugoslavenskoj historiografiji prije desetak godina, daje i prve, ozbiljne i značajne rezultate. Pretežno bavljenje, uglavnom, razvojem i djelovanjem političkih organa i organizacija, te pitanjima obnove zemlje u neposrednom poratnom razdoblju dalo je veći broj monografskih radova u kojima se rekonstruira i problematizira rad Komunističke partije, Narodnog fronta, društveno-ekonomski razvoj pojedinih republika i dr.

Studija Olivera Milosavljević vrijedan je prilog proučavanju samoupravljanja na osnovi istraživanja ideje i prakse radničkih savjeta. Rad je koncentriran na analizu rada prvih, eksperimentalnih radničkih savjeta (formiranih prema Uput-

stvu Privrednog savjeta FRNJ i Centralnog odbora SSJ potkraj 1949) i praksi rada savjeta izabranih nakon donošenja Osnovnog zakona iz 1950. godine, ali se istodobno rekonstruira i razvoj i djelovanje organa narodne vlasti, Komunističke partije i masovnih političkih organizacija u Beogradu toga vremena.

Istraživanje je utemeljeno na obimnoj arhivskoj građi, dokumentima, štampi i najrelevantnijoj literaturi. Izbor predmeta istraživanja — ispravno se osniva u hipotezi o oglednosti formiranja i funkcioniranju prvih savjeta u Jugoslaviji općenito, jer je akcija inicirana iz političkog vrha s ciljem da se u većim industrijskim poduzećima »testira« mogućnost djelovanja prvih radničkih organa. Usmjeravanje analize na praksu rada nekoliko savjeta u beogradskim poduzećima daje istraživanju i poželjnu autentičnost.

Rad ima 115 stranica osnovnog teksta i više od 25 stranica iscrpnih, informativnih i sadržajnih bilješki i priloga. Sastoji se od više manjih problemski utemeljenih poglavlja u kojima se daju najvažnije naznake sistema državno-centralističkog upravljanja u Jugoslaviji poslije oslobođenja, teorijski izvori ideje samoupravljanja, istražuju i ocjenjuju prve praktične akcije uvođenja oblika simboličnog učestvovanja radnika u upravljanju poduzećima od 1945. godine do prvih izbora za eksperimentalne radničke savjete na početku 1950, normativna ograničenja i stvarni dosezi rada savjeta analizom sadržaja rada sjednica i ocjena političkih organa o njihovoj uspješnosti. Osobito su zanimljivi i rezultati istraživanja odnosa radničkih savjeta i direktora poduzeća, Partije i indikalne organizacije koji se u cijelom tom razdoblju javljaju kao dominirajući i arbitrirajući činioci rada savjeta. Proces decentralizacije i debirokratizacije tih godina također se izlaže veoma dokumentirano, s težištem na specifičnostima Beograda kao administrativnog i političkog centra države. Upravljanje neposrednih proizvođača bitno je teorijsko i praktično pitanje radničkog pokreta, koje se u Jugoslaviji postavlja kao političko opredjeljenje nakon sukoba s Informbiroom, a javno nazire u Titovom govoru na Drugom kongresu KP Hrvatske potkraj 1948. godine, kao iskaz o mogućnostima različitih putova u socijalizam. Ubrzo će se pojaviti i prvi teorijski doprinosi toj ideji razmatranjem oblika države prijelaznog perioda i ekonomike prijelaznog razdoblja, programskih zahtjeva za vodećom a ne rukovodećom ulogom Komunističke partije i radničkim upravljanjem.

Prvi akt u toj novoj orijentaciji KPJ bilo je Uputstvo o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih privrednih poduzeća potkraj 1949, što je podrazumijevalo da se u više velikih privrednih organizacija širom Jugoslavije uvede radničko upravljanje. Uglavnom su to bili industrijski pogoni s većim brojem zaposlenih. Uputstvom su bili predviđeni način izbora i djelovanja savjeta, njihovi zadaci, bez drugih određenja. Kompetencije tih prvih radničkih savjeta bile su prilično skromne, jer su bile usmjerene na razmatranje privrednih planova poduzeća, unapređenje i racionalizaciju proizvodnje i stručno usavršavanje radnika. Preporučavano je da se u organe radničkog upravljanja izaberu najbolji radnici, udarnici, racionalizatori, novatori.

Izbori su (u Beogradu su to, na primjer, bila poduzeća: Ivo Lola Ribar — Železnik, Ikarus, Zmaj — Zemun, Industrija motora — Rakovica, Galenika i dr.) bili održani na početku 1950. godine i na njima je učestvovalo tek oko 62% zaposlenih. Pretežno su bili izabrani sekretari partijskih i sindikalnih organizacija, rukovodioci radnih odjeljenja, direktori poduzeća. Domet rada

savjeta, pokazala je autoričina analiza, bio je prilično simboličan: savjeti su imali, uglavnom, savjetodavnu ulogu, pri čemu su njihovim radom dominirali direktor i predsjednik savjeta (bila je praksa da je sekretar partijske organizacije u većini poduzeća bio i predsjednik savjeta).

Valja podsjetiti da su simbolični oblici učestvovanja radnika u upravljanju poduzećima postojali i 1945. godine na osnovi institucije radničkih povjerenika, kao savjetodavnih organa u poduzećima, zaduženim za zaštitu socijalno-ekonomskih interesa radnika. Radnički su povjerenici prema zakonu iz 1945. god. bili plaćeni službenici koji su u državnim i privrednim poduzećima, kontaktima s upravom poduzeća, organima narodne vlasti i sindikatom imali zastupati osnovne interese radništva. Jačanjem uloge države u upravljanju privredom nastala je i institucija povjerenika. Također se zbog istih razloga smanjivala i uloga sindikata kao predstavnika radničke klase. U toku 1947. i 1948. godine institucionalizirana su proizvodna savjetovanja i radni savjeti na kojima su periodično raspravljani problemi u proizvodnji i sl., a sve u cilju izvršenja obveza iz Petogodišnjeg plana razvitka privrede.

Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva iz lipnja 1950. godine nije značio bitniji pomak u ovlaštenjima radničkih savjeta jer je njihovu ulogu sveo na razmatranje i odobrenje planova, sistematizaciju radnih mjesta, probleme radne discipline i sl. Sve upravljačko-operativne poslove obavljao je upravni odbor — izvršni organ radničkih savjeta — a direktor je rukovodio, kao i dotada, proizvodnjom i poslovanjem poduzeća u cjelini. Osnovno ograničenje zakona bilo je u tome što je finansijsko poslovanje odnosno stjecanje i raspodjelu dohotka ostavio izvan domašaja radničkih savjeta a u domeni državnih organa.

Prvi »pravi« izbori za radničke savjete na osnovi Zakona održani su u ljeto i jesen 1950. s nešto boljim učešćem zaposlenih na njima, nego što je bilo učešće na prethodnim eksperimentalnim izborima — 74%, a uslijed pojačane agitacijske djelatnosti Partije i sindikata. Bolji a očekivan rezultat nije postignut uslijed odjeka prakse rada probnih organa radničkog upravljanja u svijesti radnika. Analizirajući rad savjeta u Beogradu u razdoblju do 1952. godine (izbori su imali biti održavani godišnje, ali nisu sve do tada), autorica je registrirala probleme i pojave u radu koji su bili karakteristični i za »probne« savjete: njihovu nesamostalnost u radu, predominaciju direktora, pojave primitivizma kod članova savjeta izražene u nastojanju da se »naređuje« i na radnom mjestu, nepovoljan sastav zbog visoke zastupljenosti upravljačko-rukovodećih struktura, partijskih i sindikalnih »funkcionera«. Članovi Komunističke partije činili su više od 70% članova u savjetima, što je bila i jedna od najvažnijih preporuka u kandidiranju i izboru, a taj je postupak provodio sindikat prema direktivama partijskih organa. Personalna unija — predsjednik savjeta — sekretar partije bila je još češća. Žene, omladina i nekvalificirani i polukvalificirani radnici izrazito su rijetko bili i kandidirani i izabirani u organe radničkog upravljanja. U skladu s normama privrednog sistema finansijsko je poslovanje i dalje bilo izvan djelokruga i prava radničkog savjeta.

Značenje upravljanja dohotkom kao motivom za učestvovanje u oblicima upravljanja poduzećem može se uočiti prilikom izbora za savjete u 1953. god., kada je znatnije učešće radnika u izborima bilo direktno vezano uz promjene privrednog sistema 1952. Tome su manjim dijelom pridonijeli elementi demokratske društvenim odnosima, ali se u sastavu izabranih članova savjeta uočava

da je taj pomak prilično važan tek na razini atmosfere odnosno političkog prihvaćanja projekta radničkog upravljanja — jer je i ovaj put predominantan službenički sloj zaposlenih i na razne načine iskazana autoritarnost radničke klase.

Prateći rad savjeta beogradskih poduzeća i njihov klasni sastav, autorica veoma dokumentirano ističe obilježja pojave narastanja službeničkog sloja, i u organima radničkog upravljanja, i u Partiji i sindikatu. Specifičnosti Beograda kao političkog i administrativnog središta još su više pridonijele da se oslika proces birokratizacije i politička akcija koja je oscilirala u dometima i pravcima njegovog sprečavanja.

Zaključujući svoje istraživanje, autorica sumira osnovne ocjene o tom kratkom razdoblju u kojem se pojavila ideja radničkog upravljanja u Jugoslaviji, ali i prvi konkretni oblici te ideje. Analiza prakse za početnu fazu izgrađivanja samoupravljanja, čini se, daje veoma sumorne rezultate i ocjene. Olivera Milosavljević smatra da su ti rezultati uvjetovani općim prilikama u kojima su savjeti u to vrijeme djelovali, jer »radnički saveti kao elemenat radničkog upravljanja izabran od radnika koji čine i njegovu najveću masu, nisu bili dovoljni da u neznatno promjenjenom administrativno centralističkom sistemu upravljanja, planiranja, raspodele i kontrole, sa državnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju, i uz specifične, očuvane hijerarhijske odnose u proizvodnji, zaista ostvare radničko upravljanje« (111). Značajnije učesće nekoga radničkog savjeta u upravljanju poduzećem bilo je, dakle, više slučajnost uvjetovana nizom pojedinačnih povoljnosti (uloga ličnosti direktora, kvalificiranija radnička klasa, razina njene klasne svijesti, demokratičniji odnosi u užoj sredini i sl.) a ne normativno-politička datost. Utoliko se ideja i praksa prvih radničkih savjeta — smještena u koordinate političko-ekonomsko-društvenog života u razdoblju 1949-1953 — treba valorizirati na razini zahtjeva iniciranog političkog pokreta koji u svojim počecima, sa svim nedorečenostima, ima značenje prethodnice temeljnijih pretpostavki za izgrađivanje samoupravljanja.

Katarina Spehnbjak

STJEPAN GREDELJ, S onu stranu ogledala

Istraživanje promena modela komunikacije u jugoslovenskom društvu na osnovu analize sadržaja pisanja listova »Borbe« i »Politike« u periodu od 1945. do 1975. god.

(Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1986, 232 str.)

Razdoblje socijalističke izgradnje u Jugoslaviji, pod kojim se u historiografiji obično smatra povijesni tok od 1945. godine nadalje, izazov je različitim istraživačkim naporima. Mjera njihovih dosega često se iščitava unutar vrijednosnopolitičkih a manje znanstvenih sudova; više unutar apriorno ideoloških shema nego otvorenih premisa. Kao što uostalom i mnogobrojni pokušaji često ne mogu odoljeti diktatu sintetičkih prosudbi i recepturi gotovih političkih istina. Knjiga Stjepana Gredelja: *S onu stranu ogledala* uistinu se ne bi mogla svrstati u taj vrlo prepoznatljiv i najčešće komercijalan opus raznorodnog štiva